

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ — ЦЕ ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 10–16

Розглядаються деякі аспекти осучаснення політичної економії.

На початку зробимо застереження. Мова піде не про філософію господарства, а про філософію економічної науки. Тобто того, що з ХІХ ст. відоме як “economics”.

Автор статті знайомий із значною кількістю навчальних посібників і підручників з політекономії. Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук захистив 23 грудня 1976 р. за спеціальністю “Політична економія”. У ті часи шифр цієї спеціальності був 08.00.01. Це вказувало на те, що політекономія вважалася чільною поміж економічних наук.

Автор не претендує на роль великого реформатора політекономії, але стверджує: політекономію слід очистити від зайвого і другорядного і вона має стати філософією економіки.

Для аналогії зазначимо, що правники мають цілу низку галузевих підручників і навчальних посібників (“Цивільне право”, “Господарське право”, “Спадкове право” тощо). У правників є й підручники з філософії права. Авторитетом вважається Владик Сумбатович Нерсесянц. Якщо правники мають “Філософію права”, то чому б економістам не мати “Філософію економіки”? Найкраще для цієї ролі підходить саме політекономія.

Проаналізуємо зміст кількох підручників з політекономії.

Почнемо з книги **“Политическая экономия. Учебник”**. Под ред. **К. В. Островитянова, Д. Т. Шепилва, Л. А. Леонтьева, И. Д. Лаптева, И. И. Кузьмина, Л. М. Гатовского.** — М.: Госполитиздат, 1954. — 640 с. Цю книгу іменуватимемо “Політекономія Островитя-

нова”. Книга охоплює як капіталізм, так і соціалізм. У передмові зазначається, що величезне значення для роботи над підручником мала економічна дискусія 1951 р., організована ЦК КПРС. На час публікації книги Й. В. Сталін вже помер (чи, можливо, його отруїли), але публічно його ще не критикували. У книзі Й. В. Сталін не згадується, книгу можна вважати підсумком сталінської епохи у сфері політекономії. У цьому підручнику до теми капіталізму належали такі розділи і глави:

- Розділ перший. Докапіталістичні способи виробництва.
- Глава I. Первіснообщинний спосіб виробництва.
- Глава II. Рабовласницький спосіб виробництва.
- Глава III. Феодальний спосіб виробництва.
- Розділ другий. Капіталістичний спосіб виробництва.
- А. Домонополістичний капіталізм.
- Глава IV. Товарне виробництво. Товар і гроші.
- Глава V. Капіталістична проста кооперація і мануфактури.
- Глава VI. Машинний період капіталізму.
- Глава VII. Капітал і додаткова вартість. Основний економічний закон капіталізму.
- Глава VIII. Заробітна плата.
- Глава IX. Накопичення капіталу і зубожіння пролетаріату.
- Глава X. Кругообіг і обіг капіталу.

- Глава XI. Середній прибуток і ціна виробництва.
- Глава XII. Торгівля, кредит і грошовий обіг.
- Глава XIII. Земельна рента. Аграрні відносини за капіталізмом.
- Глава XIV. Національний дохід.
- Глава XV. Відтворення суспільного капіталу.
- Глава XVI. Економічні кризи.
- Б. Монополістичний капіталізм — імперіалізм.
- Глава XVII. Імперіалізм — вища стадія капіталізму. Основний економічний закон монополістичного капіталізму.
- Глава XVIII. Колоніальна система імперіалізму.
- Глава XIX. Історичне місце імперіалізму.
- Глава XX. Загальна криза капіталізму.
- Глава XXI. Поглиблення загальної кризи капіталізму після Другої світової війни.

Чомусь не мала свого номера глава “Економічні вчення епохи капіталізму”.

Аналізуючи зміст підручника, можна дійти висновків, що багато глав пропагандистські спрямовані. Перші три глави — це сфера дисципліни “Економічна історія світу”.

У главі IX зубожіння пролетаріату викликає посмішку, бо якщо й було не лише зубожіння, а й голодомори, то такі явища економічно розвиненим капіталістичним країнам притаманними не були. Зубожіння слід було шукати в СРСР.

Отже, захоплення політекономія сталінських часів викликати не може.

Перенесемо наші погляди на брежнєвські часи і поглянемо, про що ж писали тоді підручники з політекономії капіталізму. У полі зору перебуває наступна книга: **Брегель Э. Я. Политическая экономия капитализма. Издание 2-е, дополненное. — М.: Международные отношения, 1969. — 640 с.** Далі цю книгу називатимемо “політекономія Брегеля”. Має вона 22 глави:

- I. Товарне виробництво.
- II. Гроші.
- III. Капітал і додаткова вартість.

- IV. Заробітна плата.
- V. Відтворення і накопичення капіталу.
- VI. Концентрація і централізація капіталу. Концентрація виробництва і монополії.
- VII. Загальний закон капіталістичного накопичення і особливостей його дії в епоху монополістичного капіталізму.
- VIII. Кругообіг і обіг капіталу.
- IX. Прибуток і ціна виробництва. Монопольний прибуток і монопольна ціна.
- X. Торговельний капітал і торговельний прибуток.
- XI. Позичковий капітал і кредит. Банки та їх нова роль в епоху імперіалізму.
- XII. Фінансовий капітал і фінансова олігархія.
- XIII. Грошовий обіг і його розлад в умовах сучасного капіталізму.
- XIV. Земельна рента і аграрні відносини за капіталізмом.
- XV. Відтворення суспільного капіталу.
- XVI. Економічні кризи і їх особливості в епоху імперіалізму.
- XVII. Капіталістична система світового господарства.
- XVIII. Імперіалізм як особлива і остання стадія капіталізму.
- XIX. Розкол світу на дві системи та боротьба між ними.
- XX. Крах колоніалізму і проблеми економічного розвитку країн, що звільнилися.
- XXI. Державно-монополістичний капіталізм.
- XXII. Критика буржуазних і реформістських теорій імперіалізму.

Рукопис підручника — Еноха Яковича Брегеля “Политическая экономия капитализма” було здано у набір 20 грудня 1967 р. Цей процес, очевидно, відбувся досить швидко, бо 25 січня 1968 р. книга була підписана до друку. Опублікована вона 1969 р. Наклад — 70 тис. примірників. У київських книжкових крамницях підручник з’явився, як здається, у травні-червні 1969 р. Коштувала книга 1 руб. 87 коп. За тих часів це була досить значна ціна (якщо враховувати, що студентська стипендія становила 35 рублів). Тоді чомусь іс-

нував дефіцит підручників з політекономії. Книга Е. Я. Брегеля користувалася попитом. Один примірник придбав і автор цих рядків.

Було відомо, що Е. Я. Брегель — доктор економічних наук і професор. Як це не дивно, не був членом Комуністичної партії Радянського Союзу. Це рідкісне явище, але воно інколи траплялося. Безпартійні професори і доктори, як правило, працювали в ті часи у системі Академії наук. Поміж вузівських викладачів політекономії безпартійних не було.

Згодом з'явилася інформація, що Е. Я. Брегель вирішив дожити свого віку та померти в Ізраїлі — на історичній батьківщині своєї нації. Це він і вчинив. З бібліотек негайно було вилучено і знищено його підручник. Очевидно, значна частина з 70-тисячного накладу зникла з книжкових полиць. Сталось це не через те, що книжка суперечила “безсмертному марксизму-ленінізму”, а тому, що симпатії радянського керівництва були не на боці Ізраїлю. Воно симпатизувало арабам, хоча з точки зору рівня соціально-економічного розвитку капіталістично-демократичний Ізраїль мав би подібатися більше, ніж автократично-феодалні режими арабських країн. До речі, як подекують, дружина Генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Ілліча Брежнєва була єврейкою. Примірник книги Е. Я. Брегеля, який є в особистій бібліотеці автора цих рядків, не лише нагадує йому про щасливі студентські роки, а й слугує прикладом тих аспектів, які висвітлювала дисципліна “Політична економія капіталізму” за радянських часів, тобто у “дніпропетровську еру”. Молодим читачам нагадаємо, що вона зникла на початку 1980-х років після смерті лідерів СРСР — Л. І. Брежнєва, К. У. Черненко та Ю. В. Андропова.

“Донецька ера” в історії України започаткувалася взимку 2010 р.

Як бачимо, радикальні відмінності між політекономіями Островитянова і Брегеля — відсутні. Нічого дивного у цьому немає. Обидві книги створені за соціалістичних часів. Соціалізм же — він і в Африці соціалізм.

Тут варто розповісти історичну бувальщину, почуту кілька десятків років тому з вуст

сина одного з дуже високих функціонерів КПРС.

Після Другої світової війни була популярною фраза одного з кремлівських очільників — В. М. Молотова: “Всі нації прийдуть до соціалізму!”

На одному з урочистих заходів в Одесі виступав перший секретар Одеського обкому Компартії України О. І. Кириченко. (1908–1975 рр.). Закінчуючи виступ, він бадьоро вигукнув: “Всі нації прийдуть до капіталізму!” Цей партійний бос вимовив “капіталізм” випадково. Мав на увазі соціалізм. У залі — мертва тиша. Секретар же сподівався на гучні аплодисменти. Він знову повторив свою фразу. І знову — тиша. Він знову повторив і знову — жодних аплодисментів. Спантеличено сів у президії на своє місце. До нього нахилилися і запитали: “Ви здогадуєтеся, що сказали?” Далі пояснили йому казус. Той зблід: “Невже я отаке сказав?” Вибігає з-за столу президії, вбігає у свій кабінет і високочастотним урядовим телефоном телефонує Й. Сталіну у Кремль: “Йосип Віссаріонович, я ось щойно отаке помилково бовкнув!” Й. Сталін відповів: “Сучий син, добре, що ти мені особисто зателефонував”. Репресій не було. Очевидно, обмежилися партійним стягненням. Потім у О. І. Кириченка була досить блискуча кар’єра.

Через кілька десятків років після цього казусу виявилось, що партійний функціонер мав рацію — нації попрямували від соціалізму до капіталізму. Дехто — чітко, дехто — як вівці. Останнє властиве Україні.

Переводимо погляди на вітчизняні пострадянські підручники з політекономії. Наступною книгою є: **Політична економія: Навч. посібник / Г. А. Оганян, В. С. Паламарчук, А. П. Румянцев та ін. За заг. ред. Г. А. Оганяна. — К.: МАУП, 2003. — 520 с.** Далі цю книгу будемо називати “політекономія Оганяна”. Книга містила 6 розділів та додаток:

- Розділ 1. Загальні засади економічного розвитку.
- Розділ 2. Загальні основи ринку.
- Розділ 3. Суб’єкти ринкової економіки.
- Розділ 4. Економічне зростання і соціально-економічний прогрес.

- Розділ 5. Формування і розвиток сучасних соціально-економічних систем.
- Розділ 6. Світове господарство і міжнародні економічні відносини.
- Додаток. Нарис з історії економічних вчень країн ринкової економіки.
- Список використаної та рекомендованої літератури.

Як бачимо, політекономія Оганяна, на відміну від політекономії Бреґеля, не містить, передусім, пропагандистських розділів про те, що:

- імперіалізм — особлива і остання стадія капіталізму;
- світ розколено на дві системи і між ними точиться боротьба;
- відбувся крах колоніалізму;
- виник державно-монополістичний капіталізм, за яким негайно настане соціалізм;
- буржуазні і реформістські теорії імперіалізму слід критикувати.

З шести розділів політекономії Оганяна лише один трохи збігається з політекономією Бреґеля. Це — 6-й розділ політекономії Оганяна “Світове господарство і міжнародні економічні відносини”. Якщо такий розділ розглядати як політику у сфері економіки, то він має право на існування у книзі з політекономії. До речі, сучасні англійські підручники з міжнародних економічних відносин мають назву “International Political Economy”. Якщо політекономію трактувати як філософію економіки, то без цього розділу можна й обійтися.

Оскільки автор цих рядків давно знайомий з Г. А. Оганяном, то якось при нагоді запитав його, чи вважає він створену під його керівництвом книгу геніальною? Відповідь була: “Ні”. Все ж таки слід зазначити, що це — досить гарна книга на тлі інших книг з політекономії.

У поле зору потрапила і така книга. **Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. 7-е вид., стереотип. — К.: Знання-Прес, 2008. — 719 с.** Називатимемо цю книгу “політекономією Базилевича”. З бібліографічної довідки випливає, що підручник є стереотипним. Можливо, за радян-

ських часів це поняття зустрічалося в авторському праві. У чинному ж Законі України “Про авторське право і суміжні права” поняття “стереотипний” — відсутнє. Воно означало, що зміст кожного наступного накладу (тиражу) підручника не змінюється або ж змінюється несуттєво. За радянських часів це мало неабияке значення для гонорару. За стереотип платили авторам щоразу менший гонорар, а то й зовсім не платили. В анотації зазначається, що книга є підручником нового покоління. Розділи книги:

- Розділ I. Загальні засади теорії економічного розвитку суспільства.
- Глава 1. Предмет і метод економічної теорії.
- Глава 2. Економічні потреби суспільства. Економічні інтереси.
- Глава 3. Економічна система суспільства. Відносини власності.
- Глава 4. Закономірності та особливості розвитку перехідних економік.
- Глава 5. Форми організації суспільного виробництва та їхня еволюція.
- Глава 6. Теорія грошей і грошового обігу.
- Розділ II. Теоретичні основи ринкової економіки.
- Глава 7. Ринкова економіка: суть, структура та інфраструктура.
- Глава 8. Попит і пропозиція. Теорія ринкової рівноваги.
- Глава 9. Конкуренція і монополія у ринковій економіці.
- Глава 10. Підприємництво у ринковій економіці.
- Глава 11. Капітал. Витрати виробництва і прибуток.
- Глава 12. Ринкові відносини в аграрному секторі економіки.
- Глава 13. Доходи, їхні джерела й розподіл.
- Глава 14. Економіка невизначеності, ризику і страхування.
- Розділ III. Основи макроекономічної теорії.
- Глава 15. Національне виробництво і відтворення.
- Глава 16. Макроекономічна нестабільність і економічне зростання.

- Глава 17. Фінансова система.
- Глава 18. Кредитна система.
- Глава 19. Урядове регулювання національної економіки.
- Глава 20. Теоретичні аспекти ринкової трансформації економіки України.
- Розділ IV. Закономірності розвитку світового господарства.
- Глава 21. Інтернаціоналізація господарського життя і світовий ринок.
- Глава 22. Глобалізація економіки та загальноцивілізаційні проблеми людства.
- Альфред Нобель.
- Лауреати Премії Банку Швеції з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля.
- Глосарій.
- Післямова.

Без сумніву, політекономія Базилевича має право на існування, хоч реформаторства у ній не дуже помітно. Важко погодитися, що це — підручник нового покоління. Цю книгу таким підручником можна вважати, коли за точку відліку брати підручники соціалістичних часів.

Далі мова піде про книгу, яка була неперецичним явищем у часи “застою”.

Аникин А. В. Юность науки. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Политиздат, 1975. — 384 с.

Перше її видання було 1971 р. Переклади книги у Чехословаччині та Німеччині були опубліковані 1974 р. Наклад другого видання — 50 тис. примірників.

Книга А. В. Анікіна написана у науково-популярній формі і в часи “застою” була оригінальною. Хто її не читав — той не політеконом. Книгу опрацював і автор цих рядків для складання, здається 1976 р., екзамену кандидатського мінімуму з “Історії економічних вчень”. Можливо, ця книга запозичила інформацію, що міститься у книзі R. L. Heilbroner. *The Worldly Philosophers. The Lives, Times and Ideas of the Great Economic Thinkers*. 3rd ed. — N.Y., 1968.

Назви глав:

- 1. Біля джерел.
- 2. Золотий фетиш і науковий аналіз: меркантилісти.

- 3. Вельмишановний сер Вільям Петті.
- 4. Буагільбер, його епоха і роль.
- 5. Джон Ло — авантюрист і пророк.
- 6. До Адама.
- 7. Франклін і політична економія за океаном.
- 8. Доктор Кене і його секта.
- 9. Мислитель, міністр, людина: Тюрго.
- 10. Шотландський мудрець: Адам Сміт.
- 11. Творець системи: Адам Сміт.
- 12. Геній із Сіті: Давид Рікардо.
- 13. Завершення системи: Давид Рікардо.
- 14. Навколо Рікардо і після.
- 15. Економічний романтизм: Сімонді.
- 16. “Школа Сея” і внесок Курно.
- 17. Економічний націоналізм: Фрідріх Ліст.
- 18. Прекрасний світ утопістів: Сен-Сімон і Фур'є.
- 19. Роберт Оуен і ранній англійський соціалізм.

На жаль, А. В. Анікін не склав резюме для кожної із глав, щоб чіткіше було видно внесок кожного з класиків домарксового періоду у політичну економію. Це зробив автор цих рядків, який має наміри опублікувати колись набагато ширший варіант цієї статті.

Отже, час підбити підсумки. Автор цієї статті не претендує, що він повно і всебічно збагнув погляди й досягнення економістів домарксового періоду та перевершив досягнення вітчизняних політекономів. Завдання полягало в тому, щоб зрозуміти, коли виникла політична економія і які питання перебували в її полі зору впродовж історичного плину часу.

Сформулюємо висновки.

1. Предмет політичної економії.

За Ш. Монтеск'є політекономія — наука про державне господарство. А. Сміт вважав, що політекономія — наука, що вивчає об'єктивні закони виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ у суспільстві. Завдяки працям Д. Рікардо політекономія вперше перетворилася у систему знань про економічний базис суспільства. За Ж. Сімонді політекономія — наука про вдосконалення соціального механізму в інтересах людського щастя. Політекономія за сво-

їми абстрактними схемами має бачити живу людину. Фрідріх Енгельс вважав, що політекономія є теоретичним аналізом сучасного буржуазного суспільства.

Фрідріх Ліст вважав політекономію не наукою про загальні закономірності розвитку господарства, а наукою про національне господарство з визначальною роллю держави.

Політекономів передусім цікавила така низка питань: товар, споживча і мінова вартість товару, капітал, торговельний баланс, абстрактна і конкретна праця, проста і складна праця, вартість товару, додаткова вартість, трудова теорія вартості, рента, прибуток, процент, економічні закономірності, гроші, податки, ціни, кредит, природна (економічна) людина, відтворення — просте і розширене, валовий і чистий прибуток та його обсяг, конкуренція, економічна система, розподіл праці, економічна політика, накопичення капіталу, абсолютні і відносні переваги у міжнародній торгівлі, класи суспільства, пропозиція і попит, фактори виробництва.

2. Вік політекономії.

Політична економія — досить стара наука. Якщо її витoki шукати у працях Аристотеля, то їй — понад 2300 років. Якщо за точку відліку брати Антуана Монкретьєна, то вік політекономії сягає 400 років. Понад 230 років минуло від публікації книги “Дослідження про природу і причини багатства націй” Адама Сміта.

Написано-переписано чимало за роки, що спливили.

Пам’ятаймо, що раніше політекономія була матір’ю всіх економічних наук, вона писала практично про все. Нині політекономія має бути не всеосяжною, а світоглядною. Не завадив би їй підручник, який би запозичив зі спадщини політекономії світоглядні аспекти та містив би те, чого не було раніше.

3. Пропонована структура підручника з політекономії.

Як здається, підручник з політекономії має містити розділи про:

- онтологію (вчення про буття);
- гносеологію (вчення про пізнання);
- аксіологію (вчення про цінності);

- філософію економіки на різних етапах розвитку людства;
- сутність економіки;
- людину і довкілля (природне і суспільне);
- людину і економіку;
- людство і довкілля;
- суспільство і економіку;
- економічну свободу і економічні обмеження.

Зазначений перелік не є вичерпним і остаточною.

Автори підручників з політекономії поки що нагадують вовків, обставлених на полюванні на них червоними прапорцями. Автори, як чистопородні вовки, бігають по колу, окресленому класичною політекономією, і не можуть з нього вирватися. А все ж таки для цього час назрів!

Відомо, що крім класичної фізики є ще й квантова. Можливо, це справедливо і щодо політекономії. Потрібна нова політекономія. Нинішній світ — це не той світ, який бачили А. Монкретьєн, В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, В. Ленін, Й. Сталін, Мао Цзедун та інші вчені і державні діячі. Настав час політекономію очистити від засміченості і традиційності. Чи ж вдасться це комусь зробити?

4. Компроміс.

Може бути і компромісний варіант. Він полягає у тому, щоб не чіпати “Політекономію”, і “Філософію економіки” створювати замість “Економічної теорії” (чи “Основ економічної теорії”).

На наш погляд, для майбутньої “Філософії економіки” могли б становити інтерес, зокрема, такі напрацювання:

- підрозділ 1.2 у згаданій вище “політекономії Оганяна”;
- підрозділи 1.2, 2.1,2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3, 5.1, 5.2, 5.3, 6.1, 7.1, 7.2, 8.1, 8.2 книжки “Основи економічної теорії”: Навч. посіб. / А. У. Уразов, П. В. Маслак, І. В. Саух. — К.: МАУП, 2005. — 328 с.

Допитливим читачам, які зацікавились темою, можна рекомендувати ознайомитись із класичними роботами з політекономії, що наведені нижче.

Література

1. Shumpeter J. A. History of Economic Analysis.
2. Strachey J. Contemporary Capitalism. — L., 1956.
3. Bell J. F. A History of Economic Thought. — N.Y., 1953.
4. Dossaix P. Monctehretien et l'economie politique nationale. — P., 1901.
5. Жамс Э. История экономической мысли XX в. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1959.
6. Heckcher E. F. Mercantilism. — L., 1955.
7. Strauss E. Sir William Petty. Portrait of a Genius. — L. 1954.
8. Dictionary of National Biography. Ed. by L. Stephen and S. Lee., vol. 45.
9. Петти В. Экономические и статистические работы. — М.: Соцэкгиз, 1940.
10. Zweig F. Economic Ideas. A Study in Historical Perspectives. — N.Y. — 1950.
11. Meek R. L. Studies in the Labour Theories of Value. — L., 1956.
12. Розенберг Д. И. История политической экономики. — М.: Соцэкгиз, 1940.
13. Тюрго А. Р. Ж. Избранные экономические произведения. М.: Соцэкгиз, 1960.
14. Bagehot W. Historical Essays. — N.Y., 1966.
15. Malthus T. R. Principles of Political Economy. — Oxford, 1951.
16. Mill J. S. Autobiography. — L., 1944.
17. Mill J. M. Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy. — L., 1873.
18. Симонд де Сисмонди Ж. Новые начала политической экономики, или о богатстве и его отношении к народонаселению. — М.: Соцэкгиз, 1937.
19. Cournot A. A. Resherches sur les principes mathematiques de la theorie des richesses. — P., 1838.
20. Robbing L. The Theory of Economic Development in the History of Economic Thought. — L., 1968.
21. Fabiunke G. Zur historischen Rolle des deutschen Nationaleconomen Friedrich List (1789–1846). — Berlin, 1955.

Традиційна політична економія не відповідає реаліям сучасного світу. Політична економія перевантажена аспектами, яким більше підходять галузеві економічні науки. Політекономія має стати філософією економіки.

Традиционная политическая экономия не соответствует реалиям современного мира. Политэкономия оказалась перегруженной аспектами, которым больше подходят отраслевые экономические науки. Политэкономия должна стать философией экономики.

Traditional political economy does not correspond to realities of contemporary world. The political economy turned out to be overloaded by aspects which are more fit for special economic sciences. The political economy is to be a philosophy of economics.

Надійшла 24 травня 2012 р.